

Kivételezettként 1944-ben

Az alábbiakban egy kedves távolabbi rokon visszaemlékezései olvashatóak. Nem az eseményekkel egy időben rögzített naplóról van szó, s nem is egy nagyobb, átfogó memoár önkényesen kiválasztott részletéről. Nem szak-történész munkája, és folyamatosan átszínezik, folyamatosan érvényesülnek benne a személyes tudás és hallgatólagos tudás elemei.

Környezete többször nyaggatta-sürgette Armuth Andrást, az elismert és köztiszteletben álló építészmérnököt, hogy vesse papírra, amit 1944-ben kamaszként átélt, s amit családi *oral history*ként áthagyományozott. Az *oral history*ből legyen úgymond „rendes”, írásban rögzített szöveg. Külön köszönet Czeglédi Ágnesnek, aki nem csupán számítógépre vitte a papírra vetett változatot, de remek szerkesztési megoldásokkal is szolgált.

Az Armuthok sorsa atipikusnak tekinthető: az asszimiláns vidéki (kaposvári) zsidó orvos család az ún. kivételezettek vagy mentesítettek – nem túl népes – kategóriájába tartozik, s amikor e kivételezetség amúgy is törékeny státusza végképp összeomlik, helyben bujdosnak.

A szinte teljes egészében neológ kaposvári zsidóság osztozott a vidéki zsidóság sorsában, s nagy többségében elpusztult a vészkorszakban. A kb. 2500 fős közösség lélekszáma 1946-ban 439-re csökkent.

Czeglédi András

1944. június 29.

Már napok óta egyre nagyobb volt a feszültség a városban, elsősorban a zsidónak minősülő lakosság körében.

Jöttek a hírek arról, hogy a Dunától keletre már minden gettót kiürítettek, lakóikat marhavagonokban elszállították.

A sajtó hivatalos közlése szerint „családi munkatáborokba” szállítják a zsidókat. Hogy valójában mi az úti cél, az a többség előtt ismeretlen volt. Jó néhányan, köztük szüleim is, tudtak a valódi úticélról: a haláltáborokról, a gázkamrák létezéséről, a magyar zsidóság elhatározott megsemmisítéséről.

Mi ez időben azt hittük, hogy a „kivételezett” zsidó családok közé tartozunk édesapám első világháborúban kapott „Ferencz József lovagkereszt” kitüntetése révén, mely rangsorban megelőzte az arany vitézségi érmet.

Ennek révén mentesültünk a sárga csillag viselésétől, a gettóba költözéstől és a kijárási tilalom alól.

Kivételezettségünket a városi főjegyző eredetileg nem ismerte el, így áprilisban mi is felvartuk a sárga csillagot, de mint a többi zsidó orvos család, a lakásunkban maradhattunk. Később említendőik alapján Cs. J. főjegyző úr mégiscsak kénytelen volt kivételezettségünket elismerni. Ennek ellenére sem érezhettük biztonságban magunkat, jöttek az igaznak bizonyuló hírek, hogy több helyen a csendőrség a kivételezetteket is vagonba rakta.

A kivételezettség ellenére az 1925-ben született Berci bátyámat már áprilisban behívták munkaszolgálatra, Mohácsra.

Ennek még örültünk is, mert Berci részt vett egy németellenes szervezkedésben, emiatt rendőri megfigyelés alatt állt, ami ily módon megszakadt.

Apai nagyanyám, aki ezidőtájt 82. évében járt, egész életében Giza nénémekkel, édesapám húgáékkal élt együtt. Mikor a gettóba költözést elrendelték, őt mihozzánk hoztuk abban a tudatban, hogy a kivételezettség így rá is vonatkozik, és megmenekül a gettó sanyarú viszonyaitól.

Nagymama agyondolgozott, madárcsontú, nehezen járó, szívbeteg kis öregasszony volt, akit a sok más elszenvedett baj mellett a lányától való kényszerű elszakadás is erősen megviselt. Mindemellett sorsát türelemmel viselte.

1944. június 28-án derült, meleg este volt, s az izgalmaktól, feszültségtől elfáradva korán elaludtunk.

29-én, csütörtökön még sötét volt, körülbelül hajnali három lehetett, amikor erősen nyomták a földszinti kapucsengőt.

„Rendőrség! A kaput tessék kinyitni!”

Édesapám ment le, édesanyám és én rögtön öltözni kezdtünk a kiválasztott „úti ruhánkba”, úgy gondoltuk, ahogy az másutt is megtörtént a kivételezettekkel, minket is elszállítanak.

Néhány perc múlva két sötét ruhába öltözött, 50 év körüli komor civil férfi jelent meg apámmal. Igazolták magukat, mint városházi hivatalnokok. Arra kaptak felszólítást a főjegyzői hivataltól, hogy özvegy Armuth Albert-nét kísérik be a zsidó iskola udvarán kijelölt gyűjtőhelyre.

Együttérzőnek látszottak, jó modorúak voltak, de nekik a kapott utasítást végre kellett hajtaniuk. Erősen tiltakoztunk, próbáltuk jobb belátásra bírni őket.

Ellenvetéseinkre közölték, hogy Cs. J. főjegyző úr megállapította, hogy a kivételeztség a felmenő ágiakra nem vonatkozik, ezért nagymama nem maradhat tovább nálunk.

Anyám is és én is letaglózva, döbbenetben álltunk, de édesapámon a mély lesújtottság mellett a szörnyű vívódás jelei is megjelentek. Persze nagymama is felébredt, mindent hallott, csendesen öltözni kezdett, amiben aztán édesanyám segített neki.

Már napok óta feszült állapotban voltunk, de erre nem számítottunk.

Látva apám vívódó állapotát, azt mondtam: ne hagyjuk nagymamát egyedül elmenni – előbb-utóbb úgyis sor kerül ránk, pakoljunk és menjünk mi is. Anyám csatlakozott a javaslatához.

Akkor nagymama a halk, megtört hangján nagyon határozottan azt mondta: „Észetekbe ne jusson ilyesmi, az én számomra az élet már csak teher és bánat, velem ne törődjete. Nektek, fiam, kötelességetek, hogy életben maradjatok, felneveljétek gyerekeiteket, hogy élők is maradjanak a családból.”

Édesanyám erre áthívta apámat a másik szobába, én is velük mentem.

„Édes szívem, tudod mi vár anyára, szörnyű utazás egy zsúfolt vagonban, szenvedés, megalázások, gázhalál. Mentsd meg őt ettől, hadd nyugodjon itt hazai földben.”

Apám erre majdnem sírva mondta: „Csak nem ölhetem meg a saját anyámat?!” „Akkor legalább tedd lehetővé, hogy ő döntsön az életéről!”

Édesapám akkor hozott a rendelőből egy kis gyógyszeres üveget, átadta és a következőket mondta: „Édesanyám, ha szívfájdalmi lennének, ebből a gyógyszerből vegyen be 8-10 cseppet, ennél több már halált okozhat.” És betette a kezításkájába.

A hivatalnokok türelmesen megvárták a készülődést, a csomagolást, és megengedték, hogy édesapám és én kísérjük a gyűjtőhelyre a már nagyon nehezen járó nagymamát.

Mi ketten rettenetes lelkiállapotban voltunk, olyan mély fájdalmat és szomorúságot, azt hiszem, azóta sem éreztem.

Nagymama közönyösnek látszott, azt kérte csak, hogy „hívassátok valahogy ide Gizát!” Örült, hogy viszontláthatja lányát.

A gyűjtőhelyen már jópáran voltak. Az orvosok, még ha nem is voltak kivételezettek, eddig a lakásukban maradhattak a nagy orvoshiányra való

tekintettel, s most őket is ideterelték néhány „árja párja” zsidóval együtt, akikről ugyancsak azt állapították meg, hogy nincs többet helyük az árjak közt.

Nagymamát dr. E. Ö., a kórház közmegbecsülésben álló, régen kikeresztelkedett szemész-főorvosa vette szárnyai alá. Sikerült valakit elküldeni, hogy Giza nénit értesítse és idehívja. Még megengedték, hogy őt megvárjuk, majd felszólítottak bennünket, hogy búcsúzzunk el és távozzunk. Nem sok fájdalmasabb búcsú volt a világon, mint ahogy mi búcsúztunk szenvedésre és halálra ítélt szeretteinktől.

Apám hazafelé menet mintha nem is ezen a világon járt volna, csak gépiesen ment, nem látott, nem hallott. Hazaérve leroskadt a karosszékebe, arcát a kezébe temetve addig soha nem hallott hangon üvöltötte: „Én vittem a veszthelyre Édesanyámat!”

Nagymama igen vallásos zsidó asszony volt, nem is gondolt öngyilkosságra. A család egyetlen túlélője – unokájának felesége – számolt be arról, hogy még élve érkezett meg az auschwitzi rámpára.

Egész hosszú életem legtragikusabb, sosem felejthető emléke ez a június 29-ike.

Édesapám még aznap egy anginás rohamot kapott, kedélye megtört, édesanyja elvesztésének terhét teljes hátralévő élete során cipelte. Soha többé nem lett olyan, mint előtte volt.

A közhangulat

Még azon a napon megkezdtek a gettó lakóinak begyűjtését. A főtéren keresztül az állomáshoz közeli tűzéraktanya istállójába terelték őket. 3–4 napon át voltak ott összezsúfolódva.

A gazdagabbaknak vélt embereket a csendőrök vették kezelésbe: tettegességgel, megfélemlítéssel elrejtett értékeik átadására kényszerítették őket. Erről a néhány deportálásból visszatért számolt be. Mi magunk is láttuk, hogy utcánk túloldalán idős özvegy K. V.-né felkötött karral, csendőrrel a háta mögött megy fatelepük felé. Nem sokkal később a család barátja, A. D. ment sántítva, hasonló kísérettel a volt lakásuk irányába.

A gyűjtőhelyet a csendőrök őrizték, s bár megengedték, hogy a bentiek élelmiszeregélyt kapjanak, uraskodók, pökhendiek voltak.

Egy kétgyermekes napszámosember felesége, L. R. vállalta, hogy az istállóban lévő rokonok, barátok számára élelmiszert visz és tőlük pár soros írást hoz. R. mindig mellettünk állt a nehéz hónapokban és őszintén sajnálta az

elhurcoltakat. (Eredetileg olyan – később gettósított – házban éltek, ahol túlnyomórészt zsidók laktak.)

Az első időben kevesen voltak, akik érintkezni mertek velünk. Ezek többsége „egyszerű” ember volt. Mi sem szívesen jártunk ki.

Apánk, mint OTI orvos, még ellátta megnagyobbított körzetét. Körútjairól hazajövet ő vásárolta meg az ennivalót. Egy-két hét múlva már én jártam be a kb. 50 méterre levő kis sarki vegyesboltba napi vásárlásra. A tulajdonos – N. cipész felesége – nagyon segítőkész volt, de azt kérte: megbeszélt időpontban menjünk, amikor nincsenek sokan.

Augusztusban enyhült a közhangulat, bátrabban jártunk a városban. Amikor a piacon Anyukámmal megjelentünk, az ismerős kofák tüntetően hangos örömmel fogadtak.

Most már többen fejezték ki együttérzésüket, vagy elítélő véleményüket a „munkába szállításról”, ha csendesebb utcaszakaszon találkoztak velünk. A visszatérő kérdés az volt: „kaptak-e hírt róluk, hová vitték őket, mit csinálnak?” Válaszunk a legtöbb esetben a valóságnak megfelelő „nem” volt, csak akinek határozott németellenes beállítottságát ismertük, csak azoknak mondtuk el, hogy csupán a munkaképesek egy része maradhatott életben, a többiekre gázhalál várt.

A kivételezettség és a véletlen szerencse

A rendelet szerint valamikor 1944 áprilisának első felében fel kellett varrunk a sárga csillagot.

A rendelet felsorolta, hogy kik mentesülhetnek ez alól. Az igazoló papírjaikat a városi főjegyzői hivatalban kellett jóváhagyásra bemutatni. A mentességet biztosító feltételek között szerepeltek „a Világháborúban arany vitézségi érmet kiérdemelték” is.

Mint fentebb már utaltam rá: édesapám a frontvonalban orvosként végzett, veszélyt nem ismerő, életeket mentő tevékenységét elismerésképpen több alacsonyabb fokozatú vitézségi érem mellett az arany vitézségi érmét rangsorban megelőző Ferencz József Rend Lovagkeresztjével tüntették ki. A kivételezettséget minden kétségen felülállóan számunkra érvényesnek gondoltuk. A főjegyzői hivatal, dr. Cs. J. főjegyző viszont nem ismerte el a kivételezettséget, mert a rendelet szerint az csak az arany vitézségi éremmel rendelkezőkre vonatkozott.

Nem lehetett mást tenni, valamennyien felvarrtuk a sárga csillagot.

Néhány nap múlva édesapám az utcán találkozott egy ügyvéd ismerő-

sünkkel, dr. Sz. F.-sel, aki meglepetten állította meg őt: „Doktor úr, maga csillagot visel? Hogy lehet ez? Hiszen magának van a megyében a legmagasabb háborús kitüntetése!”

Édesapám ismertette az elutasító döntést. „Ezt nem hagyjuk annyiban! – mondta dr. Sz. F. – Hozza el hozzám a kitüntetései adományozó iratait, majd elintézem.”

Még mielőtt a kivételezettségünket elismerték volna, áprilisban édesapám írásbeli felszólítást kapott, hogy adott időpontban jelenjen meg a Gestapo helyi parancsnokságánál és vigye magával első világháborús tevékenységére vonatkozó valamennyi iratát.

Ez a hír nagy aggodalommal töltött el bennünket, korábban egy-két embert már bevitték a gestapósok és őket már nem is engedték ki. Izgalommal vártuk apánk hazatértét.

Hihetetlen nagy öröm volt, mikor úgy egy-másfél óra múlva visszatért. Magával vitte számos kitüntetésére vonatkozó irata mellett az ezredparancsnokságnak a búcsúztatására írott elismerő levelét, valamint egy német nyelvű levelet, amit az ezredben szolgált kb. 15-20 marburgi (ma Maribor) katona édesanyja írt, s melyen valamelyik helyi hatósági ember (polgármester?) pecsétje is rajta volt. Ebben Armuth doktort fiaik életmentőjének nevezték, köszönetet mondva nem mindennapi önfeláldozó munkájáért.

Az iratcsomagot a Gestapónál átnézték, majd visszaadták édesapámnak. Örültünk valamennyien, hogy visszatért, azzal nem foglalkoztunk, hogy az iratok mind visszakerültek-e a dobozba.

Csak néhány hónap múlva vettük észre, hogy a marburgi anyák köszönőlevele eltűnt.

Volt-e az egész berendelésnek szerepe a kivételezettség elismerésében, szándékoltan, vagy véletlenül maradt-e ott az elismerő levél? Ezt sosem fogjuk megtudni.

Néhány nap múlva megkaptuk a helyi Vitézi Szék kapitánya által aláírt, 1944. április 27-én kelt iratot, mely szerint a FJR lovagkeresztje az Arany Vitézségi érmét rangsorban eggyel megelőzi.

Erre alapozva, dr. Sz. F. beadványának köszönhetően a főjegyzői hivatal végre elismerte a kivételezettségünk jogszerűségét. Az erre vonatkozó irat fotómásolatát állandóan magunknál kellett hordani. A nyár folyamán ismeretlen civil ruhások kétszer is megállítottak: „Ugye maga zsidó? Hogyan van mégis itt?” A másolatokat bemutatva továbbengedtek.

Ha ez a véletlen találkozás nincs, és dr. Sz.-nek nincsenek nexusai a Vitézi Székhez, mi is az auschwitzi rámpára kerülünk...

Városunkban, Kaposváron a kétezernél is több zsidónak minősülő lakos közül 7 család, összesen 20 fő tartozott a kivételezettek közé.

Új szomszédok

A házunk emeletén lévő másik lakásban a család szeretett barátnője, Vné L. A. lakott.

Márciusban Budapesten élő özvegy édesanyja leköltözött lányához, a bombázások elől akart biztonságba kerülni.

Áprilisban mindkettőjüknek a gettóba kellett vonulniuk. A 73 éves R. néni, A. édesanyja Auschwitzban a többi öreg sorsára jutott. A vékony, törékeny A. végül Buchenwaldot is megjárva felszabadult és hazajutott.

Anci lakását már néhány hét után kiutalták N. I. órás és ékszerésznek, aki közismerten jobboldali és németbarát volt. Néhány éve már a főutcai A. ékszerész bolthelyiségét is sikerült megszereznie. Feleségével és kétéves kislfiával költöztek be. A férfi korrekten kimért és távolságtartó volt. Felesége viszont nagyon barátságos és segítőkész volt. Felajánlotta időnként, hogy bevásárol számunkra bátyja fűszerüzletében, mi néha vigyáztunk a kislfiára, használta a telefonunkat, stb. Nagyon bíztak a németek győzelmében, a partaszállást sem vették túl komolyan, mondvá: „a németek hamarosan bevetik új csodafegyverüket, ami majd végleg leveri az ellenséget”.

Emellett az ott lakásuknak igen zavaró velejárója volt, hogy majdnem mindennap késő délután megjelent náluk a család (elsősorban a férj) jó barátja: Waldemár bácsi, a helyi Gestapo kirendeltség egyik egyenruhás tagja.

Kötelességetek, hogy életben maradjatok

Nagymama utolsó szavai aktivitásra sarkallták édesapánkat. Ő már a német megszállás első napjaiban arra buzdította barátait, hogy keressenek családjuknak félreeső falvakban befogadó, búvóhelyet. Senki meg sem próbálta.

A felszabadulásig eltelt hosszú idő – több mint nyolc hónap – miatt egyébként kevésbé valószínű lett volna lelepleződés nélkül bujkálni.

Örömmel fogadta viszont apánk egy hálás betegének, M. J.-nek a felajánlkozását, aki a város észak-keleti külterületén fekvő 1–2 holdas gyümölcsösében hajlandó volt helyzetünk rosszabbodása esetén búvóhelyet biztosítani. Július folyamán mindhárman fiakkeren mentünk ki megnézni a helyszínt.

Nagyon kedvezőnek látszott; félreeső hely, szomszéd ház csak messzi távol van.

M. J. előadta, hogy búvóhelyül egy földbe ásott, bombavédő folyosót készítettett, melynek bejáratát majd mindenféleképpen álcázza.

A hadi helyzetet túl optimistán megítélve mindkét fél arra számított, hogy a búvóhelyet majd legfeljebb két hétig kell igénybe vennünk.

Hármunk biztonsága érdekében tehát már történt valami.

Berci bátyámat, mint 1925-ben születettet, még áprilisban behívták munkaszolgálatra Mohácsra. Mint az ilyen századok tagjai általában, sárga karszalag viselésére volt kötelezve. Kivételezettségünk elismerése után néhány héttel értesültünk arról, hogy Pécsen kereszténynek született, de zsidónak minősülők, továbbá kivételezettek számára külön munkásszázadot szerveztek, akik sárga helyett fehér karszalag viselésére kötelezettek. Édesapánknak sikerült elérni, hogy bátyámat ehhez a biztonságosabbnak vélt pécsi századhoz helyezték át.

A front előrehaladtával a pécsi századot az Alföldre, majd Budapestre vezényelték és 1944 novemberében a budapesti Albrecht laktanyából deportálták őket a Berlin melletti Sachsenhausenbe.

A tisztok reklamációjára azt a választ kapták, hogy a határnál majd mindenkit leigazolnak és intézkednek a kivételezettek visszairányításáról. Természetesen ez nem történt meg.

A Pécsre való áthelyezés tehát nem bizonyult előnyösnek, sőt Berci sorsa tragikusan alakult a német koncentrációs táborokban. 1945 májusában a mauthauseni büntetőtáborban szabadult fel, 36 kilós csontváz emberként.

A másik, a mohácsi század végig a Dél-Dunántúlon maradt és november végén, emberveszteség nélkül szabadult fel.

Furcsa helyzet

Nyár folyamán a városban furcsán alakult a helyzet. A lakosok nagy része passzív volt, nem nyilvánított véleményt. Kis részük viszont a zsidó vagyontárgyak megszerzésével foglalkozott.

A szegény réteg kezdeti önkényes fosztogatásait a gettóban rövid idő után megakadályozták.

Ugyanakkor számos polgár – nem csak elkötelezett jobboldaliak – járta végig a lezárt, majd új lakóknak kiutalt zsidó lakásokat értékesebb holmikért kutatva, amiket aztán összeköttetések révén igen alacsony áron szerezhetek meg.

A nyári-őszi hónapokban közeli kapcsolatban csak a hasonló „kivételezett” családokkal álltunk. Elsősorban F. P.-ékkel, akik a velünk szemben lévő

házban kaptak lakást a gettóba eső lakásuk helyett. F. M.-sal időnként meglátogattuk S. S.-ékat (100%-os hadirokkantsága alapján volt kivételezett), akik megkockáztatták azt, hogy nem szolgáltatták be rádiójukat. Egy nagytelkű Honvéd utcai ház udvari végében, meglehetősen jól szeparált lakásuk volt.

A BBC magyar nyelvű híradásait hallgattuk. Ez a „Zs” vitamin adott némi optimizmust, a hadi helyzetnek a hazai elhallgatásoktól, ferdítésektől mentes ismertetésével.

Ezek a rádióhallgatások mindemellett komoly óvatossági intézkedésekkel jártak: vászonrolókat le, s ne túl hangosan! Időnként a háziak egyike ellenőrizte, hogy nem közelít-e valaki.

Én azon a nyáron tizenhetedik évemben jártam, s mint ilyen, leventefoglalkozás helyett heti 4 órás kiegészítő munkaszolgálatra voltam kötelezett.

Mikor az erre szóló idézést megkaptam, valamennyien – különösen szegény anyám – megijedtünk.

A kiegészítő parancsnokságon kellett jelentkeznem. Ott egy nagyon segítőkész, jóérzésű szakaszvezető, V. K. vett szárnyai alá, hogy a nyilvántartási kartotékokat rendezzem.

Az ősz elején már bizakodóbbak voltunk: a hadi helyzet és a belpolitikai helyzet kedvezőbben alakult.

Édesapám és egy másik „kivételezett” orvos, dr. J. F. tisztí rangjukkal címzett katonai behívót kaptak a pécsi Hadkiegészítőhöz. Körülbelül 3 hét múlva szerelték le őket. Édesapám soha nem beszélt arról, hogy mi volt a feladatuk, miért szerelték le őket ilyen gyorsan. Mi nem tudtunk semmit, örültünk, hogy megjött.

Sajnos a későbbi években sem jutott soha eszembe, hogy megkérdezzem: mi is volt ez az egész?

Szeptember közepe táján, míg apám tartalékos századosként Pécsen szolgált, megjelent a lakásunkban az OTI helyi igazgató főorvosa, dr. Gy. J., és közölte, hogy egy miniszteri rendelet alapján édesapám OTI körzeti orvosi állását azonnali hatállyal megszünteti, és kéri OTI orvosi bélyegzője azonnali átadását. Anyám hiába tiltakozott; befejezett tény állt előttünk.

Ez az eljárás nemcsak törvényellenes volt, hanem a józan ésszel is ellentétben állt. A városban nagy orvoshiány volt. A háborús években apánknak két, két és fél körzetet kellett ellátnia. Pótlásáról csak kivezényelt idős orvosokkal tudtak gondoskodni. Katonai szolgálatot teljesítőnek munkaviszonyát megszüntetni nem lehetett volna a szabályok szerint.

A hivatkozott rendelet megléte sohasem igazolódott.

Családunk ezzel a felmondással egyetlen bevételi forrásától esett el, a tartalékjainkból kellett élnünk.

Gy. doktor a szovjet csapatok elől nyugatra menekült, majd néhány év múlva visszatért és nyugodtan folytatta praxisát.

Bujkálásunk története

Egy szeptemberi napon, míg édesapám katonaként szolgált, dr. H. J., egy szimpatikus főhadnagy, kopogott be hozzánk, elszállásolást keresett 6 tagú családjának. Ilyen sok embert sehol nem akartak befogadni.

Édesanyám, tudva azt, hogy előbb-utóbb ki tudja, miféle menekülöket úgyis be kell fogadni, igent mondott a szimpatikus főhadnagnak, aki civilben Szegeden volt ügyvéd.

Édesapánk leszerelése után néhány nappal, októberben megérkezett a H. család is: az anyós, a gyönyörű 36 éves feleség, a még szebb 16 éves lány, és a 11 éves ikerlány és -fiú. Nagymama megürült udvari szobája és a személyzeti szoba állt rendelkezésükre. Mikor október 17-én elhagytuk a lakást, édesanyám valamennyi kulcsot átadta H.-nének azzal, hogy szükségük szerint használjanak mindent; mi reméljük, hogy visszatérünk, ha nem, Albert fiunk a jogos örököse mindennek.

1944. október 16-án a nyilas hatalomátvétel még nem volt egészen egyértelmű, de 17-én már Kaposváron is egyértelművé vált.

Ekkor határoztuk el, hogy nem teszünk eleget a kivételezettekkel szembeni internálási parancsnak, hanem megkezdjük bujkálásunkat. (Ezért országos körözést adtak ki ellenünk.)

Sötétedés után indultunk el. Édesapám ment az orvosi táskájával előre, édesanyám és én, kis csomagjainkkal mentünk utána.

A Horthy parkban találkoztunk, onnan együtt mentünk tovább a szerencsére feltűnően néptelen utcákon, majd dűlőutakon. M. J.-ék már vártak ránk, apánk a megbeszélte úton erről jelzést küldött nekik.

Az első éjszakát a kis ház külön bejáratú konyhájában töltöttük. Anyám és én együtt egy szalmazsákos ágyon, apám egy pokróccal bélelt nyugágyon. Természetesen valamennyien felöltözve, télikabáttal takarózva. Továbbiakban minden éjszakát itt és így töltöttünk.

Megérkezésünk után házigazdánk felesége két feltétellel állt elő:

- a kezünkbe adott kis alumínium Mária-érmét – amíg náluk vagyunk – a szívünk közelében viseljük, és
- a jövőben *soha, senkinek ne mondjuk el, hogy ők bújtattak minket.*

Október 18-án levonultunk a bunkerba, ami egy kb. 175 cm mély és kb. 80 cm széles deszkával fedett árok volt, ahova földbe vájt lépcsők vezettek. A deszkázaton földhányás volt, a bejáratot kukoricaszárakkal fedték le.

Ülőhelyül egy kb. 50 cm. magas földpadka szolgált, amin szénaterítés volt. A délelőtt folyamán megeredt a kiadós őszi eső. Délre már 10–15 cm-es víz állt a padlón, a tető is átázott, de az eső nagy része a lépcsőkön zúdult le.

Átázva, agyonfagyva vártuk a sötétedést, vizes cipős lábunkat a padkára húztuk. Este jól befűtött konyha és meleg vacsora várt bennünket, de szegény apánknak kiújult az isiásza és nagy fájdalmai voltak. Mégsem volt hajlandó helyet cserélni velem és a szalmaszákra feküdni.

Az eső másnap és azután is tovább esett, befogadóink is belátták, hogy a bunkerba nem lehet visszamennünk.

A következő kb. 6 hetet egy 90x120 cm alapterületű kis féltéglából épült budiban töltöttük, ami árnyékszéknek épült, de még nem vették használatba. A bejáratot teljes szélességben gyalult deszkából készült ajtó fedte, melynek deszkái között, kb. 2 mm-es rések voltak, a világítást a hátsó oldalon lévő 12x25 cm-es szabad nyílás adta.

A hátsó falon egy 20 cm mély tároló polcrendszer volt, mindenfélel megrakva.

Nekünk még a reggeli sötétben kellett oda bemennünk és sötétedés után jöhettünk ki.

Reggelire planta teát, kenyeret, szalonnát és pálinkát kaptunk, napközi fogyasztásra valami kétszersült-félét és a helyben termett gyümölcsökből készült lekvárt. Este meleg vacsorát kaptunk, főtt krumplit, káposztát és hetente 2–3 alkalommal a helyben nevelt házinyulak húsát, sütve vagy főzve. Szóval nem éhezünk, étellel el voltunk látva.

A bujkálásunk első időszaka azért a háziak minden segítőkészsége mellett is nehéznek bizonyult. A kis kamra egyik oldalán a bejáratnál édesapánk ült, egy kb 40 cm magas kis hokedlin, én azon az oldalon belül a polc mellett egy kb 20 cm magas sámedlin. Szemközt középen édesanyánk ült egy kb. 30 cm magas kis zsámolyon. Télikabátba öltözve ültünk, lábaink az idő hidegre fordultjával egyre inkább átfáztak, elgémberedtek. A változatosság kedvéért talpainkat időnként a szemközti falra raktuk fel.

Bár nem éhezünk, három hét után az étkezés egyhangúsága, megtette hatását.

Arról suttogtunk (hangosan nem beszélhettünk), főképpen anyuka és én, hogy miket fogunk enni, ha egyszer szabadlábra kerülünk. A vágyott ételek

közt első helyen szerepelt a bableves kolbásszal, a krumplis nudli, ünnepi étel vágyaként pedig fasírozott hús vadas mártásban és krumpli fánk.

Szegény apukának isiászos fájdalmai és időnként szívpanaszai lehettek, nem panaszkodott, csak nyúlt a táskájáért, tablettáért, vagy injekcióért, amit az adott körülmények között nem volt könnyű beadnia.

Újságot nem láttunk, a háziak tudósítottak azokról a hírekről, amiket a magyar rádió bemondott. Csalódottak voltunk, hogy a front a vártnál sokkal lassabban közeledett.

Szórakozásunkat a polcokon lévő régi *Színházi Élet* példányok olvasgatása biztosította, amennyiben elég világos volt.

Mosakodni egyszer egy héten tudtunk, lavorból, langyos vízzel. Nagy problémáink voltak az emésztés végtermékeivel. Budi nem volt. A háziak is a szabadban, bokrokban végezték dolgaikat.

A kisebb ügyek viszonylag egyszerűen elvégezhetőek voltak, a nagyobbak annál több problémát okoztak. Egyrészt, mert azokat el kellett ásni, hogy nyom ne maradjon (a csütörtökönként járó öreg kerti munkás mindenre nagyon figyelt; az is nagyon gyanús volt neki, miért van a kis kamra oly régen zárva). Számunkra a fagyok beálltával az ásás egyre nehezebbé vált. A több hetes mozgáshiányos élet pedig a bélműködésre sem jól hatott.

Mindemellett körülményeink a gettókban, internálótáborokban élőkénél sokkal, sokkal jobbak voltak.

November 5-én vasárnap kora délután halljuk a kis ablaknyíláson át, hogy házigazdánk hangosan beszél a kutyájához: „Nézd, Bobikám, jönnek a német katona bácsik, ketten is vannak”. Ez nekünk szóló jelzés volt.

Rettegve vártunk, miért jöttek, mi a céljuk? Bejárták az egész kertet, a háziak nagyon barátságosan fogadták őket, s bár németül csak egy-két szót tudtak, vidáman kommunikáltak bőséges pálinkázgatás mellett.

A látogatás 1½–2 órát tartott. A háziak sem tudták, hogy hogyan és miért kerültek ide a németek.

A németek – valószínűleg gestapósok – látogatása a következő két vasárnapon, november 12-én és 19-én is megismétlődött. Ezek hasonlóképpen zajlottak le, mint az első látogatás, azzal a különbséggel, hogy 19-én a hosszas búcsúzkodást a mi rejtekünk előtt folytatták, és az egyik gestapós nekidőlt a deszka ajtónak. Még ma is emlékszem a rések között átlátszó köpenye szürkészöld színére.

Amit akkor éreztünk, azt nehéz volna reprodukálni.

Anyánk félelmében bélgörcsöt kapott, apánk szívgyörcsöt, én valami fagyos révületbe estem, nem ezen a világon lévőnek éreztem magam. A budit

nem akarták kinyittatni, de érdeklődtek, hogy mi van ott? Mikor végre búcsúzásukat hallottuk, nem megkönnyebbülést, hanem valami agyonsújtottságot éreztünk.

Este házigazdáink is nagyon megviseltek voltak, és ennek hangot is adtak.

Néhány nap múlva egy este elmondták, úgy látják, nem tudnak minket tovább bújtatni: „Isten tudja, mit akartak ezek a németek, és az öreg segítő is nagyon akarja már látni, hogy mi van a kis épületben”.

És bár a hadi helyzet biztató volt, az oroszok elérték a Duna déli szakaszát, de helyzetünk már túl veszélyesnek látszott bújtatóink számára és a mi számunkra is.

Következő este édesapám felkereste egyik régi betegét, aki melleleg nyugalmazott rendőrségi detektív volt és áprilisban felajánlotta, hogy külterületi házában menedéket ad számunkra, ha szükséges.

Most azonban, mintha ezt soha nem mondta volna, a kérést durván visszautasította, és apánkat azonnali távozásra szólította fel.

Ezek után, miután senki nem volt, akihez fordulhattunk volna, szüleim úgy látták, nincs más lehetőség, mint visszatérni az otthonunkba. Ezt a döntést támogatta a kedvező hadihelyzet; a szovjetek átkeltek a Dunán, Kaposvár hadi kiürítése elkezdődött.

Hogy a várható reagálásokról azért tájékozódjunk, édesanyánk a következő este parasztasszonyos fejkendőben – M. J. kíséretében – felkereste a város egyik tiszteletben álló idős, liberális ügyvédjét, arra kérve, hogy rendőrségi kapcsolatait kihasználva tapogassa ki, mire számíthatunk, hazatérésünk esetén.

E. F., a közismerten nem németbarát rendőr százados azt üzenté, hogy a hatóságok már a kiürítésre, elmenekülésre készülnek, részükről már biztos, hogy semmiféle akció nem indul ellenünk, de hogy a nyilas város- és pártvezetés reakciója mi lesz, azt nem lehet előre látni. Azt tanácsolja, ha nincs más lehetőségünk, térjünk vissza lakásunkba.

A visszatérés

Mikor november 25-én, szombaton visszatértünk lakásunkba, a bejárati ajtó nyitva volt, a belső szobák erősen átrendezve, de sehol egy lélek, csak a kis-kutyánk járt örömtáncot körülöttünk.

Anyuka elindult az udvari szárny felé, ahol egy nagy létszámú társaságot talált együtt.

Dr. H. J. rögtön felállt, és az ebédlőbe hívta édesanyánkat, aki kérdésére elmondta, hogy vissza kellett térnünk, szeretnénk megtisztálkodni és valami

hálóhelyet találni. Dr. H. J. válasza az volt, hogy nem tudja, hogy ez lehetséges-e. A lakásban nem maradhatott csak 6 ember, és ők befogadtak egy másik baráti szegedi családot is. Most meg kell beszélnie velük a helyzetet. Jó 10 perc múlva dr. H. J. megjelent, és sajnálattal közölte, hogy a másik családfő, H. K. kijelentette: „Körözött személyekkel nem hajlandó egy lakásban lenni. És ha azonnal nem távozunk, jelenti a városi nyilas pártnak.”

Édesapám nyugodt hangon válaszolt: „Mi most eltűnünk, de a szovjet csapatok néhány nap múlva itt lesznek; én azt üzenem H. K. úrnak, hogy nem akarom akkor itt találni.” Hogy a kiutasító döntést egyedül H. K. hozta-e, vagy közösen határoztak így, azt sosem tudtuk meg.

Mikor végleg visszatértünk, csak H. J. családja volt a lakásban.

Otthonunkból kiűzve, csak egy lehetőségünk volt, a szemközti házban lakó, ugyancsak kivételezett barátainkhoz, F. P.-ékhoz csengettünk be, akik internálását néhány nappal előbb megszüntették.

A fogadtatás kedves volt, szerény készleteikből vacsorát adtak, helyszűke miatt befogadni nem tudtak. A fő eredmény az volt, hogy kaptunk egy álkulcsot, amivel a házunk földszintjén lévő várót és rendelőt kinyithattuk, ott sötétben megmosakodhattunk és az éjszakát hárman az ott lévő kanapén tölthettük. Kora hajnalban apánk elment az orvosi körzetébe, átmeneti bűvőhelyet keresni és valami élelmet szerezni.

A következő napok eseményei előttem teljesen összefolynak. Különböző helyeken, fáskamrákban, pincékben, éléskamrákban töltöttük a napokat.

Segítőink nagyon készségesek voltak, de mindenki félt valakitől.

A november végi bujkálásunknak volt egy velem kapcsolatos epizódja, ami szüleimet nagyon megrendítette. Egyik nap, amikor már nem maradhattunk egy fáskamrában és még nem tudtuk, hogy hol fogadnak be bennünket, kifakadtam: „Miért nem vetünk már véget az egésznek, vegyük be már végre azt a mérget, ami apám orvosi táskájában van!”

Szüleim nem értették, hogy hogyan mondhat ilyet egy 17 éves gyerek, én nem értettem, ők még miben bíznak? Mit remélnak? Apuka rögtön nekiindult és a Cseri városrész szélén talált egy újabb helyet számunkra.

Édesapám igen bátor volt. Ő napközben járta a város mellékutcait, ahol már a menekülési pánik uralkodott. 30-án apánk találkozott M. J.-vel, aki közölte, hogy még aznap este nyugodtan visszamehetünk, az öreg segítő megnézhetné a kamrát, a németek pedig elhagyták a várost. Így a város körüli tűzharcot december elsején az ő kertjükből, távolból nézhettük.

Ha nem megyünk a bűvőhelyünkre, sorsunk másképp alakult volna. A kivételezettek, árja-párja zsidókat és mindenkit, akit az új nyilas törvé-

nyek annak tekintettek, a város Sétatér utcai iskolájába internálták. Szűkös körülmények között, egyik teremben a nők, másikban a férfiak, szalmaszákokon helyezkedhettek el. Ottlétük során éles helyzet csak egyszer adódott, amikor két részeg nyilas fegyveres el akarta onnan vinni a zsidókat. Az őrzéssel megbízott polgárőrök ezt derekasán, sikeresen megakadályozták. A front közeledésekor körülbelül november 22-én az internálást megszüntették, az ott lévőket hazaengedték. Úgy tűnik, ha az internálást választjuk, napjaink nyugodtabban telhettek volna.

Veszélyeztetettségünk azonban nem lett volna kisebb, néhány nyugat-dunántúli helyiségből november folyamán a maradék zsidókat is deportálták.

Az ágyúzások viszonylag gyors elülte után, december 3-án visszatérhettünk otthonunkba. Az ellenünk kiadott körözésnek most már senki sem akart érvényt szerezni. Éltük – a többi városi polgáréval azonos jogok és feltetelek között – a háborús hónapok gyakran zaklatott, máskor nyugodtabb életét.

1944

© Fortepan, Saly Noémi